

den dag, voor het grootste bewijs van deugd en vaderlandsliefde wordt aangezien, daar gaat niet alleen het begrip der ware vrijheid verloren, inzonderheid bij diegenen die om de een of andere reden minder in de gelegenheid zijn hunne afwijkende meeningen uit te spreken en te doen gelden; maar daar is op den duur ook voor ware zedelijkheid geen plaats. De menschelijke wetgever toch, die de plaats inneemt van een rechtvaardig, maar tevens liefderijk, hoezeer vaak onbegrijpelijk God, stelt, voorzigtiger dan de goddelijke Almacht waaraan het menschedom tot dusver geloofde, op elke overtreding dadelijk en onverbiddelijk straf. Telkens als men de vindingrijkheid van den zelfzuchtigen mensch om de menschelijke wet te ontduiken ervaart, moet weer een nieuwe wet worden uitgevaardigd om dien onwil te keer te gaan. Daardoor gaat zoowel het recht van zelfbepaling van wat al dan niet geoorloofd is, als de zedelijke verantwoordelijkheid, waarmede vrijheid om verkeerd te handelen noodzakelijk gepaard gaat, van lieverlede te loor. Bij consequente doorwerking van het beginsel wordt datgene wat de wet toelaat zedelijk geoorloofd geacht; wat zij niet wil uit vrees voor straf gelaten. Zoo worden wij steeds meer „onder de wet gebracht”; de kerkelijke tucht, welke geheel van zedelijken aard is, wordt door boete en gevangenis vervangen; door straffen derhalve die niet tot bekeering leiden maar tot gehoorzaamheid dwingen. Is evenwel de eindpaal bereikt, dan zal ook het begrip van ware zedelijkheid blijken verloren te zijn gegaan.

Tot voortdurenden strijd om de overmacht leidt verder het geloof aan de souvereiniteit der menschelijke rede. Wanneer ik zie dat, zoo niet bij allen, dan toch bij de meesten de rede door het eigenbelang wordt beheerscht; wanneer ik weet dat mijn tegenstander geen hooger gezag dan zijn eigen rede eerbiedigt; dan kan ik *uit zelfbehoud* niet rusten, voordat ik dien tegenstander onschadelijk gemaakt heb. Zijn tegenstander onschadelijk te maken is dan ook het hoofddoel, de onophoudelijke en